

Ігор Западенко,
*заступник директора ДІКЗ «Межибіж»
з наукової роботи*

ДОКТОР ГАКЕНШМІТ: СУПЕРНИК ТАДЕУША КОСТЮШКА У КОХАННІ ЧИ ТАЛАНОВИТИЙ ДІЯЧ МЕДИЦИНИ НА РУБЕЖІ XVIII-XIX СТ.?

На підставі публікацій і частково архівних джерел робиться спроба верифікувати справжню біографію доктора Кароля Тадеуша Слави Гакенимита – відомого у XVIII-XIX ст. медика, який працював на Поділлі, а 1791 року був однією з дійових осіб мелодраматичної історії Тадеуша Костюшка і Теклі Журовської, яка відома як «друге велике кохання в житті національного героя».

Ключові слова: Гакенимیت, Костюшко, Журовські, Меджибіж, Гнатівці, Поділля, медицина, епідеміологія.

З прізвиськом доктора Гакеншміта пересічний читач побіжно знайомий у зв'язку з мелодраматичною історією кохання національного героя США та Польщі Тадеуша Костюшка до доньки жидачівського хорунжого Теклі Журовської, яка відбулася 1790-1791 року в Меджибожі. Цей епізод з життя американського і польського генерала, героя війни за незалежність США (1775-1783 pp.) та військового керівника антиросійського повстання 1794 р. є хрестоматійним. Він увійшов до його біографій, що вийшли з-під пера істориків Т. Корзона¹, Л. Семенського², А. Ролле³, нашого сучасника Б. Шиндлера⁴, багатьох інших істориків, а за ними й белетристів.

Коротко нагадаємо цей меджибізький епізод: «За милю дороги від Меджибожа в Гнатівцях мешкав жидачівський хорунжий Мацей Журовський, гербу Леліва, разом з дружиною Маріанною Барбарою з Віслоцьких та вісімнадцятирічною донькою Теклею. Хорунжий був дідичем двох сіл, одного на Поділлі, а другу в Галичині отримав як заставу. Журовські часто навідувалися до Меджибожа задля лікування в знамого медика

1 Korzon T. Kościuszko: życiorys z dokumentów wysnuty, Część 2 / Tadeusz Korzon. – Rapperswyl: Muzeum Narodowe w Rapperswylu, 1894. – 691 c.

2 Siemieński L. Żywot Tadeusza Kosciuszki / Lucyan Siemieński. – Kraków: Drukarnia «Czasu» W. Kirszmayera, 1866. – 178 c.

3 Rolle A. Gawędy z przeszłości, Tom 1 / Antoni Józef Rolle – Lwów: Gubrynowicz i Schmidt. – C. 160–229.

4 Szyndler B. Tadeusz Kościuszko, 1746-1817 / Bartłomiej Szyndler. – Warszawa: Wydawn. Bellona, 1991. – 487 c.

Кароля Тадеуша Слави Гакеншміта, який лікував самого австрійського цісаря Йозефа II. Хорунжого мучила печінка, його дружина мала мігрені, донька теж «часто западала на груди». Під час перебування в Меджибожі Журовські винаймали помешкання в будинку навпроти квартири Костюшка. Таке близьке сусідство сприяло знайомству генерала з Теклею, яке швидко переросло в палке кохання вже немолодого чоловіка до вісімнадцятирічної панянки... Поміж закоханими почали пурхати любовні записочки, а їх повіреним був поручик Кароль Князевич...»⁵. Костюшко мав до Теклі цілком поважні наміри та звернувся до Мацея Журовського з проханням її руки. Журовський, однак, відмовив генералові віддати за нього доньку, посылаючись на значну різницю у віці. Перешкоду, втім, становив не вік, а незначний родовий та маєтковий статус Костюшка. Зрештою, так національний герой двох країн і залишився на все життя одинаком, а щодо інших учасників історії відішлемо читача до більш повного викладу подальших обставин їх життя, подекуди досить неординарних⁶.

Детальніше звернемося до особи доктора Гакеншміта, який, як читаємо вище, прислужився мимовільною причиною зустрічі головних героїв цієї історії в Меджибожі, та ще й негативно вплинув на їхні подальші стосунки. Твори всіх згаданих вище авторів, особливо історичні нариси А. Ролле, рясніють згадками, які півтора століття звідти мандрують сторінками історичних, художніх та публіцистичних видань, повторюючи як факти, так і помилки та художні домисли. Тому вони потребують істотного уточнення, після якого доктор Гакеншміт постане перед польським читачем як неординарна особистість та дійсно талановитий лікар, який практикував на Поділлі. Для українського ж кола читачів особистість доктора Гакеншміта постає переважно вперше.

На час історії «другого великого кохання Тадеуша Костюшка», тобто у 1791 р., Тадеушеві Гакеншміту було 33 роки. Народився він в околицях Львова у 1758 р. у шляхетській родині, мав двох братів: Яна, люблінського адвоката, і Войцеха, кримінального суддю у Відні. З дитинства відзначався непересічними здібностями і палким захопленням навчанням. У неповних 20 років, скінчивши курс у Кракові та отримавши вчений ступінь, подався до Відня заради слухання лекцій знаменитого доктора Франка, який скоро оцінив молодого учня. Чутки про те, що Гакеншміт лікував австрійського цісаря, не зовсім вірні, але мали підґрунтя. Коли імператор Йозеф II відвідав віденський медичний факультет і побажав, аби йому представили

5 Szyndler B. – С. 122.

6 Западенко І. В. Історія нещасливого кохання Тадеуша Костюшка і Теклі Журовської, з життєписом інших учасників події у Меджибожі / Ігор Валентинович Западенко // Хмельницькі краєзнавчі студії: наук.-краєзн. зб. / Ігор Валентинович Западенко. – Хмельницький: ФОП Стрихар А. М., 2018. – С. 98–108.

найкращих студентів, Франк викликав Гакеншміта і його товариша. Цісар запросив їх обох під час канікул до Шенбрунну з поселенням у палаці та вільним доступом до бібліотеки, а на прощання обдарував працею видатного голландського лікаря Германа Бургаве з відповідним власноручним написом. Після отримання ступеню доктора медицини у Відні Гакеншміт подався до Геттінгена, Галле і Парижа, де також здобув дипломи з відзнакою, і повернувся до Речі Посполитої⁷.

На той час у Речі Посполитій діє штатна структура урядових карантинних лікарів. Саме таку посаду обійняв Тадеуш Гакеншміт, коли повернувся з багаторічних закордонних студій та осів на Поділлі, у Меджибожі. Належав він до «другого штату» карантинних лікарів, який було створено у 1788 р. у Руській скарбовій провінції. До обов'язків карантинного лікаря належало провадження протиепідемічних заходів, а водночас медична практика «фізика» в межах певної територіальної одиниці — для Гакеншміта нею було все Подільське воєводство⁸. Подільські землі межували з турецькою державою, що наражало їх мешканців на небезпеку поширення небезпечних інфекційних хвороб (зокрема, чуми) через подорожніх, які перетинали кордон. За королювання Станіслава Августа Понятовського боротьбу з епідеміями було поставлено на державний рівень, проте вже до 1790 року діяльність державної карантинної служби поступово згортали через зменшення захворюваності, і в побоюваннях у разі ліквідації служби залишитися без місця, державні карантинні лікарі поєднували протиепідемічну діяльність із звичайною лікарською практикою⁹. Втім, залишитися без засобів до існування талановитому доктору Гакеншміту не випадало, оскільки талант медика і блискуча європейська освіта за короткий час перетворили його на знаного і навіть модного лікаря, до якого заможні пацієнти їхали з усіх угод. «У другій половині минулого (тобто XVIII. — авт.) століття свідченням гарного тону було консультуватися у Макферлена, що оселився під Перемишлем, у Гакеншміта в Меджибожі або у Кіттеля в Славуті...» — писав Ю. Ролле, який сам був лікарем і заслуговує на довіру щодо історії медицини¹⁰.

7 Encyklopedia Powszechna — Warszawa: S. Orgelbrand, 1862. — Т. 11 — С. 157.

8 Srogosz T. Lekarze urzędowi na Prawobrzeżnej Ukrainie, Podolu i Wołyniu u schyłku I. Rzeczypospolitej / Tadeusz Srogosz // Історичні, економічні, соціально-філософські та освітні аспекти розвитку охорони здоров'я: матер. Міжнар. наук. інтернет-конф., присвяч. 75-річчю кафедри суспільних наук ХНМУ. — Харків: ХНМУ, 2013. — С. 72; Pamiętnik towarzystwa lekarskiego Warszawskiego — Warszawa: Druk K. Kowalewskiego, 1903. — С. 907.

9 Srogosz T. Dżuma ujarzmiona?: walka z czarną śmiercią za Stanisława Augusta / Tadeusz Srogosz. — Wrocław: Wydawnictwo Arboretum, 1997. — С. 129, 133.

10 Rolle A. Rodzina Malczewskiego / Antoni Józef Rolle // Sylwetki i szkice historyczne i literackie, serya IX / Antoni Józef Rolle. — Kraków: G. Gebether i Spółka, 1893. — С. 229.

Ці обставини збирають до спільного товариства в Меджибожі доктора Тадеуша Гакеншміта, землевласника Летичівського повіту Мацея Журовського і генерала коронного війська Тадеуша Костюшка. Проте, з останнім у лікаря склалися погані стосунки, і саме через ту юну шляхтянку, яка об'єднувала усіх трьох, тобто Теклю Журовську. У одному з опублікованих листів до Теклі Костюшко називає Гакеншміта, лікаря з кількома європейськими дипломами і великою практикою – «фельдшером»: «Річ безсумнівна, що Г(акеншміт) є найбільшою перешкодою; знаючи все (тут, певно, йдеться про знання певних неприємних обставин з життя Костюшка. – авт.), отримує користь від усього. Мені тут офіцери розповіли, що бачили не раз підпоручика Гіжицького, що прогулюється з фельдшером і розмовляє довго. А як я вважаю, що сам кохаючи, перешкоджає іншим та літера Г. Нехай то між нами буде, що пишу; і Теклюся, яка є відкритою для нього, нехай остерігається і зберігає обачність»¹¹.

Через цей лист, а також завдячуючи численним авторам понад міру романтизованих біографій Тадеуша Костюшка, доктор Гакеншміт залишився для польського загалу мало не «злим генієм», який через власні матримоніальні зазіхання розладнав можливий шлюб героя-генерала з хорунжанкою¹². Та, як випливає з викладених фактів щодо прискіпливих вимог Мацея Журовського до кандидата на руку його доньки, при усіх медичних заслугах через брак статку й титулу Гакеншміт міг розраховувати лише на становище наближеного до родини, але не більше¹³. Адже, хоч був він, як зазначено вище, з шляхетської родини, однак ні про родові маєтності, ні про покоління славних предків Гакеншміта згадок не зустрічається.

Наступні події життя та діяльності Тадеуша Гакеншміта відбуваються після другого поділу Речі Посполитої. Після приєднання Поділля до Російської імперії польська шляхта отримує визнання дворянства, рівного в правах до російського – родовита та заможна одразу, менш значна з певними труднощами, безземельна «гербова голота» шляхетство втрачає взагалі. Кароль Тадеуш Гакеншміт, який на російський кшталт пишеться вже Фадей-Карл, отримав чин надвірного радника, типовий для високовчених лікарів, які здобували дворянство своїми заслугами. Його прізвище було записане у I частину «Списку дворян, яких внесено до родослівної книги Подільської губернії»¹⁴, куди записувалися особи «дворянства жалуваного або

11 Siemieński L. Listy Kościuszki do generała Mokronowskiego i innych osób pisane / Lucjan Siemieński. – Lwów: nakładem księgarni Gubrynowicza i Schmidta, 1877. – С. 215.

12 Див., зокрема, Marczewski B. Miłość w życiu Tadeusza Kościuszki / Bolesław Marczewski. // Na posterunku. Tygodnik kobiecy poświęcony sprawom społecznym, ekonomicznym, pedagogicznym i etycznym. – 1917. – №38. – С. 2–4.

13 Западенко І. В., там само.

14 Список дворян, внесенных в родословную книгу Подольской губернии – Каменец-Подольск: Подольское Дворянское Депутатское Собрание, 1897. – С. 22.

дійсного», але не давнього спадкового. Заслугою Гакеншміта, вартою піднесення до дворянського чину, була визнана його боротьба з поширенням в губернії захворювання на віспу. Ще однією відзнакою було призначення Гакеншміта на посаду лікаря при російській дипломатичній місії до Франції. Місія графа Аркадія Моркова, якого супроводжував Гакеншміт, тривала з 1801 по 1803 р., і доктор скористався цією можливістю для спілкування з провідними європейськими лікарями та встановлення з ними близьких стосунків¹⁵, і не тільки з ними. Як стверджує А. Ролле, у Парижі Гакеншміт шукає зустрічі з своїм «колишнім противником і суперником» у боротьбі за руку Теклі Журовської Тадеушем Костюшком, який у той період також мешкає у Франції. За словами Ролле, ця зустріч відбулася, при тому в дуже теплій і товариській атмосфері, з спільними спогадами і навіть вітаннями від Костюшка на Поділля, до Мацея Журовського, «якому це невимовну радість справило»¹⁶. Останнє малоімовірне зауваження, як і сам стиль оповіді разом з нібито словами учасників розмови, свідком якої Ролле не міг ані бути, ані чути від них самих, наводять на думку, що його оповідь є лише романтичною літературною інтерпретацією, яку було написано на основі дійсних фактів, віднайдених знаним істориком у ході дослідження.

З-за кордону Тадеуш Гакеншміт повернувся знову ж таки на Поділля, до Меджибізького ключа, і оселився не де-небудь, а саме у тих Гнатівцях, де раніше мешкала родина Журовських. Тепер доктор вже сам є землевласником: володіє частиною цього села. У Гнатівцях доктор Гакеншміт продовжує активну медичну діяльність, і знов, як і колись до Меджибожа, його гучне ім'я збирає численних пацієнтів, які шукають його поради. Наукові товариства вважають за честь мати у своєму складі такого знаного медика. Так, 15 квітня 1811 р. Московське фізико-медичне товариство обрало своїм членом: «славного в Подільській губернії доктора і надвірного радника, Тадеуша Гакеншміта, відомого загалу великою і щасливою практикою, і з глибокими пізнаннями у медицині, як також і в натуральній історії, і літературі»¹⁷.

У 1828 р. для відзначення 50-літнього ювілею професійної діяльності доктора Гакеншміта до Гнатівців прибули молодші колеги медика. Згадується, що «доктор Томаш Баранецький від імені присутніх виголосив промову до сивочолого ювіляра, і у виразах, сповнених поштивості, представив заслуги Гакеншміта і вдячність загалу, а на закінчення вручив йому від представників віленської школи належну до обставин картину...»¹⁸.

15 Encyklopedyja Powszechna ... С. 157.

16 Rolle A. Wybór pism, Tom 2 / Antoni Józef Rolle. – Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1966. – С. 103.

17 Z Moskwy 15 kwietnia. // Gazeta Warszawska. – 1811. – №50. – С. 883.

18 Encyklopedyja Powszechna. – С. 157-158.

Помер Кароль Тадеуш Слава Гакеншміт 13 листопада 1833 р. у 75-річному віці. Похований у Гнатівцях, нині Хмельницького району Хмельницької області, на католицькому цвинтарі. Місце розташування могили нині невідоме.

Щодо особистого життя Тадеуша Гакеншміта, то інформація про нього є діаметрально суперечливою. Як пише А. Ролле, «залишився він вірним першому коханню, помер kawalerem (одинаком, – польськ.) у 1833 році, дочекавши пізньої старості»¹⁹. Проте, архівні документи спростовують цей романтичний фінал і свідчать, що у 1838 р., тобто по його смерті, частиною Гнатівців володіє Гакеншмітова – його вдова²⁰, а ще пізніше (у 1843-1845 рр.) – Войцех Гакеншміт, очевидно, його син²¹ [17]. Відтак, сімейне життя доктора Гакеншміта таки склалося без Теклі Жуrowsької – і більш вдало, аніж у його дійсного, або ж швидше уявного суперника Тадеуша Костюшка.

19 Rolle A. Wybór pism, Tom 2, там само

20 Державний архів Хмельницької обл., ф. 315, оп. 1, спр. 7440.

21 Державний архів Хмельницької обл., ф. 4, оп. 1, спр. 1238.